

ГЕНЕЗА ІНСТИТУТУ ВІДШКОДУВАННЯ ДЕРЖАВОЮ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ ЗЛОЧИНОМ

Плачков Д. Ф. – кандидат юридичних наук, заступник прокурора м. Іллічівськ

Заподіяння шкоди таким суспільно-небезпечним деліктом, яким є злочин, має викликати відповідну реакцію суспільства і держави. Саме тому, держава взяла на себе обов'язок відшкодувати шкоду завдану правопорушенням. Статтями 1177 та 1207 ЦК України встановлено, що шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю громадянина внаслідок злочину, а також майнова шкода, завдана майну громадян внаслідок злочину, у разі якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо ця особа є неплатоспроможною, відшкодовується державою. Цими статтями ЦК України також передбачено, що умови та порядок відшкодування державою зазначеної шкоди встановлюються законом.

Таке положення здається цілком справедливим. Безумовно, за загальним правилом, відшкодувати потерпілому шкоду, заподіяну злочинцем, зобов'язаний заподіювач шкоди. Разом з тим держава зобов'язується встановити винного і притягати його до відповідальності, одночасно вживши заходи для забезпечення відшкодування шкоди, адже на певному етапі розвитку людства держава перебрала на себе всі функції щодо переслідування осіб, які вчинили злочини, та зобов'язалася перед своїми громадянами захищати їх від кримінального порушення їхніх прав.

При цьому наявність апарату примусу свідчить про те, що держава може кваліфіковано розкривати злочини та займатися їхньою профілактикою, а не так, як це роблять приватні особи.

Тобто з розвитком державного устрою держава бере на себе обов'язок підтримувати правопорядок, забезпечувати безпеку, а громадяни практично позбавлені права чинити «самосуд», тобто виключається можливість особистої помсти з боку потерпілого. Держава вважає задачу розшуку і покарання винних своєю задачею.

Тому усунення наслідків злочину, у тому числі шляхом відшкодування заподіяної шкоди, теж

повинно стати задачею держави, коли її органи виявилися не в змозі запобігти злочину. І коли «державою в особі слідчого заявлено про те, що злочинець не встановлений, то воно цілком виправдано зобов'язується відшкодувати збиток потерпілому» [1, 12].

Втім, наведена теза не повинна сприйматися як така, що заперечує принцип винної і особистої відповідальності, оскільки визнання необхідності суспільству і державі нести відповідальність за спричинення шкоди жодним чином не означає перебирання відповідальності за винну суспільне небезпечну поведінку.

Відповідно до ст. 2 Європейської Конвенції про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів, відшкодування з боку держави передбачається лише в тому випадку, коли шкоду неможливо відшкодувати з інших джерел, тобто коли такого не відбулося, зокрема, з боку злочинця.

Отже, держава не дозволяє злочинцю уникнути відповідальності.

Наведене вище означає, що соціальна держава повинна шукати ефективні шляхи боротьби зі злочинністю, результатом якої повинно стати зниження її рівня.

В даних нормах реалізовані стародавні моральні норми і звичаї, в яких можна помітити мудру думку про нетерпимість всього суспільства до злочинів; необхідно сформувати систему колективної відповідальності за протидію злочинності.

Витоки цих традицій слід шукати ще в Російській Правді, де передбачалася хай архаїчна, але на ті часи виправдана процедура «гоніння по сліду», а також колективна відповідальність громад за бездіяльність в переслідуванні злочинців і за діяння її членів [1, 12].

Що стосується України на нинішньому етапі, то очевидно, що державі не вдається належним чином боротися зі злочинністю.

Реалії сьогодення потребують перегляду контексту тих міжнародно-правових принципів, які

були закладені у вітчизняне законодавство з часу проголошення незалежності України. Не втрачаючи свого демократичного змісту у сфері дії міжнародного права, вони, вочевидь, трансформувалися в умовах їх реалізації в Україні або залишалися протягом останніх років лише деклараціями, проголошеними в законах.

Зараз в Україні усе більшому розвитку піддається напрямок, пов'язаний із забезпеченням прав правопорушників, упровадженням єдиних стандартів справедливого поводження з ними, ліквідацією жорстоких форм. З іншого боку, сучасні кримінологічні дослідження підкреслюють значимість законодавчого забезпечення прав жертв злочинів на особисту безпеку і захист з боку закону, на відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем.

Дотримання прав особистості й ефективна профілактика злочинності сьогодні неможливі без зміни вектора кримінальної і кримінологічної політики в напрямку посилення законодавчої захищеності й охорони законних прав та інтересів потерпілих від злочинів і зловживань владою. Ця політика повинна базуватися на міжнародно-правових документах, що визначають правовий статус цієї категорії осіб.

Ухвалення державою обов'язку компенсувати потерпілим шкоду, заподіяну злочинцями, значно підвищує ефективність інституту відшкодування шкоди, оскільки можливості держави в цьому відношенні, природно, більше ніж можливості окремої особи (правопорушника).

Потерпілий потребує швидкої, негайної компенсації, така міра в переважній більшості випадків для нього життєво необхідна. Відшкодування шкоди державою сприяє більш повному задоволенню законних інтересів потерпілого. З другого боку, відшкодування шкоди державою буде формувати правосвідомість громадян, вони будуть розуміти, що відносини між злочинцем і потерпілим зачіпають інтереси всього суспільства, торкаються кожного, будуть виховувати у них відчуття колективної відповідальності за стан законності і правопорядку.

Таким чином, абсолютно очевидно, що тут йдеться не про звільнення винних від відповідальності за заподіяну шкоду, а про заміну суб'єкта, уповноваженого отримати від нього відшкодування: замість потерпілого ним стає держава.

Інституту захисту прав потерпілих у західних країнах, в цілому, надається дуже важливе значення. Вважається, що без взаєморозуміння і підтримки жертв і свідків злочинів, неможливе нормальне і ефективне функціонування системи кримінальної юстиції. В цих же цілях, в США, Англії, Японії, Швеції, у ряді республік СНГ, передбачені, так звані, цільові

фонди для матеріальної підтримки потерпілих – як державні, так і приватно-комерційні.

Захист прав жертв злочинів є невід'ємною частиною захисту прав і основних свобод людини – нової галузі міжнародного права, для якої характерним є розвиток, що випереджає інші галузі права, дедалі зростаюча кількість міжнародних і регіональних механізмів контролю за дотриманням прав людини, вплив на інші інститути міжнародного права і національні системи права сучасних держав [2].

В основі цієї нової галузі міжнародного права лежать Статут ООН 1945 р., Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародні пакти про права людини 1966 р. і прийнятий на їх основі комплекс конвенцій про права людини як універсального, так і регіонального характеру.

Ця струнка і цілісна система міжнародної охорони прав людини захищає права всіх осіб без винятку, у тому числі й права жертв злочинів. Як було підкреслено на Всесвітній конференції з прав людини (Відень, 1993 р.), усі права людини є універсальними, нероздільними і взаємопов'язаними. Міжнародна співдружність повинна ставитися до прав людини глобально, на справедливій і рівній основі, з однаковим підходом і увагою.

Враховуючи всю важливість і складність проблеми захисту прав жертв злочинів, світове співтовариство не задовольняється тим загальним захистом, що гарантується жертвам злочинів Статутом ООН та Міжнародною хартією прав людини й основних свобод. На основі цих документів воно усе частіше розробляє і приймає акти, що безпосередньо стосуються регулювання правового статусу жертв злочинів [3, 11].

Проблемі ефективного відшкодування збитку, заподіяваного громадянам злочинними діями, спеціально був присвячений міжнародний колоквиум, що відбувся в 1973 р. у Фрайбурге (ФРН).

Ще 11 травня 1976 р. у Німеччині був прийнятий відповідний закон про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів. Політична вимога надання законодавчих гарантій жертвам насильницьких злочинів була обґрунтована, зокрема, політичною волею Німеччини на державному рівні заглибити ті наслідки, які спричинили нацисти під час свого тоталітарного панування в 1933-1945 рр., а науковці виходили з того, що держава, яка монопольне використовує засоби боротьби зі злочинністю, зобов'язана охороняти своїх громадян від шкоди, що може бути спричинена кримінальними діями [4, 17].

Ця ж проблема обговорювалася і на XI конгресі Міжнародної асоціації кримінального права (Будапешт, 1974 р.). У принципі, тут була підтрима-

на ідея первинного відшкодування збитків потерпілому за рахунок держави або інших громадських установ, що знайшло віддзеркалення в резолюції конгресу. Питання ж про те, як саме слід проводити таке відшкодування – шляхом створення самостійного фонду або в рамках існуючих систем страхування або соціального забезпечення – повинне вирішувати національне законодавство [5].

Значний внесок у справу захисту прав жертв злочинів було зроблено в рамках міжнародної регіональної організації Ради Європи при затвердженні Європейської конвенції «Про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів» від 23 листопада 1983 р. Цей документ, у якому вперше на міжнародному рівні було визначено правовий статус жертв злочинів, став потужним імпульсом розвитку системи захисту жертв злочинів на міжнародному і національному рівнях.

В 1985 р. ООН прийняла «Декларацію основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою», яку підписали всі держави – члени ООН. В ній висловлювалися заходи, які повинні бути прийняті для соціального, правового захисту жертв злочинів, у тому числі і заходи відшкодування шкоди державою.

З прийняттям Європейської конвенції 1983 р. «Про компенсацію шкоди жертвам насильницьких злочинів», Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою 1985 р. закладено правовий фундамент для відповідного провадження судочинства щодо цієї категорії осіб. Саме з вирішенням проблем особи, потерпілої від злочину, встановлюється правова справедливість.

Зазначені правові документи є тими стандартами, яких повинні дотримуватися судові і правоохоронні органи на національному рівні.

Держава, що вважає себе правовою, повинна клопотатися за всіх членів суспільства без винятку і гарантувати право кожного громадянина в судовому порядку відстоювати свою честь, гідність, життя, здоров'я і майно від різноманітного роду посягань. Головне завдання, що постає сьогодні, полягає в забезпеченні імплементації положень міжнародно-правових документів державами-учасниками [3, 12].

У результаті низки міжнародних науково-практичних конференцій та семінарів у так званій «Зеленій книзі» сформульовано ряд наукових пропозицій щодо захисту, підтримки жертв та постраждалих від злочинів, внесених до Європейської

Комісії та нею підтриманих. Положення «Зеленої книги» охоплювали рекомендації, прийняті в Тампері 1992 р. щодо розроблення мінімальних стандартів захисту жертв кримінальної злочинності, особливо щодо їхнього права вимагати відшкодування шкоди (до неї входять також процесуальні витрати), конкретизували положення щодо державного відшкодування та містили огляд існуючих норм і правил щодо різних видів відшкодування, які передбачені в державах – членах Євросоюзу.

Загалом у «Зеленій книзі» було сформульовано три основні цілі: гарантування того, що жертва злочину може отримати на території Європейського Союзу державне відшкодування [4, 15].

Відповідно до цих завдань було розроблено проект Директиви про відшкодування шкоди жертвам кримінальних злочинів, яка зобов'язує всіх держав-членів Європейського Союзу на їхніх територіях запровадити гарантії такого відшкодування. Держави можуть поставити відшкодування в залежність від того, що жертва сама намагатиметься отримати відшкодування безпосередньо від злочинця перед тим, як отримає зазначене відшкодування від держави. Відшкодування також повинно давати гарантії для близьких родичів жертви або інших осіб, що мають право на його отримання. Згідно із зазначеним проектом Директиви, такі ж самі права гарантуються й іншим особам (туристам, працівникам та ін.), які на законних підставах перебувають на території іншої держави – члена Європейського Союзу і на території якої вони стали жертвами злочину.

Для одержання підтримки зазначені особи можуть звернутися до відповідних державних установ у державі, в якій вони мають постійне місце проживання. Таким чином, з метою надання таких гарантій особи, які користуються правом на вільне пересування в межах Європейського Союзу, повинні мати на практиці безперешкодний доступ до зазначеного вище відшкодування, навіть якщо злочин стосовно них було вчинено за межами території держави – члена ЄС, де ці особи мають постійне місце проживання.

Отже, захист жертви від наслідків злочину в межах Європейського Союзу здійснюється переважно за допомогою матеріального відшкодування, з урахуванням цілей, визначених «Зеленою книгою». З цією метою державами – членами Європейського Союзу на їхніх територіях на основі вказаних міжнародних документів було ухвалено відповідні закони [5, 60].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тertyшник В. Государство должно помнить, что скупой платит дважды, а Госбюджет мал! // Юридическая практика. — 2004. — № 22. — С. 12.
2. Права человека: Учебник для вузов / Под ред. Е. А. Лукашева. — М., 1999.
3. Сироїд Т. Л. Захист жертв злочинів у міжнародному праві: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.11. — Харків, 2000. — 20 с.
4. Присяжнюк Т.І. Потерпілий від злочину: проблеми правового захисту. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 211 с.
5. Н. Шамаева Зарубежное законодательство и практика возмещения ущерба, причиненного преступлением // Официальный сайт Генеральной прокуратуры Республики Казахстан.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу виникнення та розвитку інституту відшкодування шкоди, заподіяної фізичній особі злочином. Встановлено, що обов'язок компенсувати потерпілим шкоду, заподіяну злочинами, значно підвищує ефективність інституту відшкодування шкоди, оскільки можливості держави в цьому відношенні, природно, більше ніж можливості окремої особи (правопорушника). Доведено, що в цих нормах реалізовані стародавні моральні норми і звичаї, в яких можна помітити думку про нетерпимість всього суспільства до злочинів; необхідно сформувати систему колективної відповідальності за протидію злочинності.

Ключові слова: зобов'язання відшкодування шкоди, шкода завдана злочинцем, засоби захисту, відповідальність держави.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена анализу возникновения и развитию института возмещения вреда, причиненного физическому лицу преступлением. Установлено, что обязанность компенсировать потерпевшим вред, причиненный преступлениями, значительно повышает эффективность института возмещения вреда, поскольку возможности государства в этом отношении, естественно, больше чем возможности отдельной личности (правонарушителя). Доказано, что в этих нормах реализованы древние моральные нормы и обычаи, в которых можно заметить мысль о нетерпимости всего общества к преступлениям; необходимо сформировать систему коллективной ответственности за противодействие преступности.

Ключевые слова: обязательство возмещения вреда, вред, нанесенный преступлением, средства защиты, ответственность государства.

ANNOTATION

This article is devoted to analysis of the uprising and development of the Institute of compensation of harm to a person, which suffered of criminal act. It was found that to compensate the victims of damage caused by crimes, greatly increases the effectiveness of compensation, since the capacity of the State in this regard is, of course, more than the individual (the offender). It is proved that these standards are the ancient moral norms and customs, where you can see the intolerance of society as a whole to crimes; need a system of collective responsibility as reaction on criminality.

Keywords: obligation of compensation of harm, damage caused by the crime, means of protection, State responsibility.